
MARIJA HOPFINGER

INTERSEMIOTIČKE KONFIGURACIJE

U kulturi funkcionišu književnost, film i drugi semiotički sistemi. Kultura omogućava razumevanje njihovih značenja; ona predstavlja zajednicu vrednosti, određuje njihov izbor i hijerarhiju.¹⁾ Ističe program ponašanja ličnosti i kolektiva, određuje ciljeve i njihove motivacije, definiše pravila njihove realizacije. Ona je skup iskustava. Kultura se realizuje u različitim formama čovekovih ponašanja u raznorodnim rezultatima ljudske aktivnosti. To su — na primer — moral i etika, društvene uloge i institucije, prirodni jezik i umetnost, itd. Kultura se može shvatiti kao konfiguracija različitih sistema znakova povezanih sa različitim oblastima ljudske delatnosti, sa različitim aspektima antropološke situacije.²⁾ Principi koegzistencije znakovnih sistema u kulturi, karakter uzajamnih odnosa u kojima se oni javljaju, određuju svaku kulturu. Oni stvaraju svojevrstan dinamički sistem unutar njihove napetosti, koji nikako nije suma sistema koji ih sačinjavaju. Kultura je zajednica semiotičkih sistema koji čine kulturu.

Kultura može da pretpostavlja ili kulturom može da zavlada određeni sistem znakova ili

¹⁾ Uporediti, na primer: Ruth Benedict, *Wzory kultury*, prevod Ježi Prokopjuk, PWN, Varšava, 1966, str. 386. Između ostalog, na strani 328: „Raspon u koji se smeštaju svi mogući načini čovekovog ponašanja isuviše je veliki i isuviše ispunjen suprotnostima da bi jedna kultura koristila makar njegov ozbiljniji deo. Prvi uslov jeste izbor. Bez izbora nijedna kultura ne bi mogla da bude razumljiva, a ciljevi koje izabira i prihvata kao svoje mnogo su značajniji od neke određene tehničke pojedinosti...”

²⁾ „Semiotički sistemi su modeli sveta, njegovih različitih aspekata i preseka, raznih poredaka i iskustava; semiotičke modele sveta određuju principi ponašanja individua i kolektiva.” Videti: Stefan (Zótkiewski) (Stefan Zulkjevski) *O regułach analizy strukturalnej*, *Kultura i Społeczeństwo*, 1966, br. 4, str. 100.

neki tip znakovnih sistema.³⁾ Ova pojava se ispoljila u istoriji evropske kulture i bila je povezana sa dominacijom sistema verbalnog tipa.⁴ Prirodni jezik i umetnost — literatura, zasnovani na njemu, zadržali su se na vrhu hijerarhije semiotičkih sistema i tokom vekova su uspeali da odbrane svoju visoku poziciju. Kultura našeg kruga u devetnaestom veku bila je, isto tako ihi još — verbalna kultura. Preferirala je verbalne sisteme; oni su predstavljali sistem odnosa za druge sisteme znakova; oni su se istovremeno razvijali relativno višestranu, obuhvatajući i one oblasti značenja koje po svojoj prirodi nemaju verbalnu osnovu (na primer: čulne percepcije, sfera emocija). U toj kulturi prirodni jezik bio je eksponiran kao jedini precizni instrument saznanja i međuljudske komunikacije. Značenjska vrednost, informativna obuhvatnost, pripisivani su u prvom redu reči. Naročito je pismo, koje je omogućavalo postojanost i prenos informacija, bilo steklo posebno poverenje. Izgleda da je ova činjenica povezana sa jedino sada prisutnom, a opšte primenjivanom, tehnikom prikupljanja, čuvanja i prenošenja informacija — mimo pamćenja — pomoću tehnike zapisivanja i štampe. Ova tehnika omogućavala je »zadržavanje i balsamovanje« jedino verbalno formulisanih iskaza. Možda zato sistemu kulture pripadaju ovi sistemi koji su zasnovani na prirodnom jeziku a nalaze se u opoziciji prema prirodnom poretku u kojem je situirana sfera neverbalnih ponašanja.⁵ Verbalna ponašanja izdvojila su se iz zajednice celokupnih ljudskih ponašanja, podlegla su podmakloj autonomizaciji, dovodeći do oštre podele na verbalnu i neverbalnu sferu. Opozicije reči i slike, konceptualnih

³⁾ Drugačije glavne kriterijume klasifikacije kulture prihvata, na primer, Lewis Mumford (L. Mumford) deleći kulturu s obzirom na stepen razvoja tehnike i vrstu njenog uticaja na kulturu. On izdvaja sledeće kulture: eotehničku, paleotehničku i neotehničku. Videti: *Technika a civilizacija*, prevela Eva Danecka, PWN, Warszawa, 1966, str. 429. S obzirom na dominirajuće informativne tehnike, Mieczysław Porębski (Mječislav Porembski) deli kulture na kulturu pre pisma, kulturu pisma, kulturu štampe i audiovizuelne kulture. Videti: *Pozegnanie z krytyką*, Wyd. Literackie, Krakov, 1966, str. 217—218. Osnova tipologije kulture za Jurijsa Lotmana jeste odnos prema znaku i značenju. On izdvaja četiri tipa kulturnih kodova: semantički, sintaktički, asematički i asintaktički, kao i semantičko-sintaktički. Videti: *Stazji po tipologii kultury*, Tartu, 1970, str. 105

⁴⁾ Uporediti: Roman Zimand, „*Dekadentyzm*“ Warszawski, PIW, Warszawa, 1964.

⁵⁾ To je, uostalom, podudarno sa stanovištima nekih savremenih istraživača; na primer: J. Lotman prihvata sledeću operacionálnu definiciju kulture — fundamentalni princip kulture jeste informacija, i to ne nasleđena, nego akumulirana, sačuvana, koju je ljudska zajednica prenela. Videti: *Problèmes de la typologie des cultures*, Information sur les sciences social, 1967, VI — 2/3, str. 29—38.

konstrukcija i čulnih osećaja, razuma i osećanja, kulture i prirode, znače različite oblasti i nivoje ove podele — koja je stekla ili stvorila motivacije duboko ukorenjene u filozofskoj sferi. Otuda je ova podela — ponekad začuđujuća — funkcionisala na očigledan i prirodan način.

Sistemi verbalnog tipa zavladaali su komunikacionom svešću, potisnuli su u drugi plan značenjsku vrednost drugih aspekata antropološke situacije. U okvirima verbalne kulture, neverbalna ponašanja nijednom nisu stekla visoki društveni prestiž, sa njima nisu povezivane značajne informativne funkcije i nije im pridavan visoki značenjski nivo.⁸ Oštra podela aspekata antropološke situacije, njihova hijerarhizacija, »supervrednovanje« verbalne sfere koje je pogodovalo »nedorečenom vrednovanju« neverbalne sfere — to su bitne konture intersemiotičke konfiguracije u kulturi verbalnog tipa. Kriteriji i hijerarhije vrednovanja koje je ona formirala, imaju toliko moćne »kulturne garancije«, tako da su — često nesvesno — tu mačeni kao univerzalni kanon, prenošeni i ispisivani u kulturni kontekst koji se razlikuje od konteksta verbalnog tipa, prenošeni u promenljivu intersemiotičku konfiguraciju.⁷

U savremenoj kulturi izgleda da sve češće dominiraju sistemi audovizuelnog tipa.⁹ Njihov nastanak i razvoj čvrsto su povezani sa tehničkim pronalascima: fotografskim aparatom, filmskom kamerom, gramofonskom pločom, magnetofonom, itd.⁹ Ovi pronalasci omogućili su primenu novih tehnika »beleženja«, registrovanja različitih aspekata ponašanja ljudi i sveta koji ih okružuje. Oni su označili epohu tehničke reprodukcije.¹⁰ To je omogućilo da se

⁸ Otuda — između ostalog — zanemarivanje istraživanja neverbalne sfere ponašanja, otuda i izvanredan razvoj lingvističkih i literarnohistorijskih istraživanja, kao i prenošenje istraživačkih tehnika sa tog terena na druge oblasti pojava. Uporediti kritiku apstrahovanja uzornog modela ponašanja iz lingvističkih metoda; videti: S. Żółkiewski, *O regułach analizy strukturalnej*, navedeno izdanje, str. 75—76.

⁷ Karakteristična je istorija filmske misli, koja je bogata poređenjima filma sa prirodnim jezikom i sa književnošću.

⁹ M. Forębski koristi formulaciju „audiovizuelna civilizacija“, — videti: *Wstęp do metaktyki*, a takođe i: *Pożegnanie z krytyką*, navedeno izdanje. Autor pripada malobrojnom krugu istraživača koji pojave savremene kulture ne vrednuju prema kriterijumima preuzetim iz kulture verbalnog tipa.

¹⁰ L. Mumford, *Technika a cywilizacja*, navedeno izdanje, str. 208 i sledeće.

¹¹ Na to je skrenuo pažnju već tridesetih godina Valter Benjamin u članku „Umetničko delo u eposi mehaničke reprodukcije“; polemiku sa pojedinim Benjaminovim tezama pokrenuli su poljski autori Aleksan-

nagomilaju, sačuvaju i prenesu samo verbalne informacije; oslobodilo je proces društvene revalorizacije metaverbalnih, a takođe i verbalnih informacija; doprinelo je sagledavanju značajne uloge neverbalne sfere i otkrića — gotovo nanovo — njene vrednosti u ponašanjima ljudi.

Kultura audovizuelnog tipa vraća svojevrsno »jedinstvo u brojnosti« ljudskih ponašanja, reintegriše različite aspekte antropološke situacije, spaja veštački podeljene verbalne i neverbalne aspekte. Istovremeno, ona dozvoljava da se ova antropološka situacija učvrsti uporedo sa njenim značajnim kontekstom. Njene tehnike beleženja u izvesnom smislu omogućavaju neposredni kontakt i udeo u »zadržanim« pojavama.

Audovizuelni sistemi formiraju sebi svojstvene načine saznanja i komunikacija. Menjaju i proširuju obim i skalu percepcije.¹¹⁾ Otkrivaju nove elemente, nove napetosti u ponašanjima ljudi, u okolini koja ih okružuje i u njihovim uzajamnim doticajima i relacijama. Obogaćuju saznanja iskustva, umnogostručavaju elemente i obim kolektivnog pamćenja, istovremeno nivesnišu i prekoračuju opozicije svojstvene kulturi verbalnog tipa i formiraju sopstvene opozicije.

Izgleda da će u budućnosti, u okvirima kulture audovizuelnog tipa, komunikacionu svest da karakteriše kompleksno sagledavanje antropološke situacije (upravo: audovizuelne). Na vrhu hijerarhije ove intersemiotičke konfiguracije naći će se zatim audovizuelni sistemi; s obzirom na mogućnost da se pomoću njih sagleda celina antropološke situacije, formiraće se kriteriji vrednovanja i sopstvene hijerarhizacije.¹²⁾ Isto-

der Kumor, Danuta Polczewska (Palčevska): *Niektóre problemy społecznej funkcjonowania sztuki w epoce mechanicznej reprodukcji*, Kwartalnik Filmowy, 1965, br. 4, str. 51–56; kategorijom tehničke reprodukcije, fenomenom tehničkog reprodukovanja bavi se A. Kumor u članku „Reprodukcja — oryginał, negatyw artystyczny, pierwo wzor”, u zajedničkom radu *Sztuka — technika — film*, WAI F, Warszawa, 1970, str. 238, — drugi članci koji se nalaze u ovom tomu analiziraju konsekvence tehničkog reprodukovanja u umetnosti; pored toga, ulogom i značajem tehnike u filmu bavi se Alicja Helman u radu *O dziele filmowym*, Wyd. Literackie, Kraków, 1970, naročito str. 63–98.

¹¹⁾ Uporediti, na primer: L. Mumford, *Technika a civilizacija*, navedeno izdanje, naročito str. 281, 286.

¹²⁾ Izgleda da je značajan relativno nov pravac istraživanja prirodnog jezika označavan kao „paralingvistika”, koji se bavi celokupnom informacijom koja prati jezičke iskaze neverbalnog karaktera, — uporediti, na primer: George L. Trager (Zorž L. Tražer) *Paralanguage: A First Approximation*, — videti: *Studies in Linguistics*, 13, 1958, str. 1–12 ili *The Typology of Paralanguage*, 1: *Anthropological Linguistic*, 1961, t. 3, br. 1; raspravu pravca istraživanja i bogatu bibliografiju sadrži članak T. M. Nikolajeva, B. A. Uspenskij, *Lingvistika i paralingvistika* u *Lingvističkim istraži-*

vremeno će sistemi drugog tipa dobiti šansu da se oslobode obaveza stečenih u drugom kulturnom semiotičkom modelu i da tragaju za svojom nezavisnošću i novim specijalizacijama.¹³

Istovremeno, nije isključeno da će se stvoriti skupina audovizuelnih sredstava izražavanja, a to može da bude svojevrsan audovizuelni jezik, »bazičan« za formiranje raznih — tematskih, stilističkih — poruka audovizuelnog tipa, isto kao što su prirodni jezici osnova različitim vrstama pisanih iskaza.

Dominacija znakovnih sistema — »mešanih«, složenih, polisupstancijalnih — čiji je razvoj povezan sa novim tehnikama beleženja i širenja informacija, reintegracija različitih aspekata ljudske situacije povezana sa »dovrednovanjem« neverbalne sfere i prevrednovanjem verbalnih sistema — stvaraju intersemiotičku konfiguraciju u kulturi audovizuelnog tipa.

Prirodni jezik igra posebnu ulogu među semiotičkim sistemima koji sačinjavaju svaku kulturu. Lingvisti, antropolozi priznaju aktivnu ulogu jezika u kulturi. Društveno uslovljeno formiranje jezika bilo je povezano sa procesom čovekovog pređenog puta od konkretnosti do apstrakcije, bilo je povezano sa mogućnošću apstraktnog mišljenja. Ljudsko mišljenje se veoma snažno sjedinilo sa jezikom. »Čovekovo mišljenje podleže trajnom zakonu struktura kojih on nije svestan. Te strukture predstavljaju zamršenu sistematizaciju njegovog sopstvenog jezika koja ne podleže percepciji, — to se vidi dovoljno izrazito kad se bez ustručavanja poredi i izvlači razlika između jezika pojedinih porodica.«¹⁴) Jezik grupe formira njen način opservacije sveta koji je okružuje. »Čak relativno prosti činovi percepcije zavisi su, više nego što pretpostavljamo, od društvenih obrazaca kakve su reči. Ako, na primer, izvlačimo više linija različitog oblika, vidimo da se mogu podeliti na prave, izvijene, krive, cik-cak kategorije, jer su upotrebljeni kriteriji klasifikacije sadržani u jezičkim terminima. Vidimo, ču-

vanjima opšte i slovenske tipologije, Moskva, „Nauka“, 1966, str. 63—74; problem parajezika u okvirima književnog teksta pokreće Lucylla Pączółowska (Lucila Pčolovska): „O zjawiskach parajęzyka w utworze literackim“, u: Pamiętnik Literacki, 1969, br. 1, str. 139—147.

¹³) Poznate su, na primer, promene slikarstva posle pojave fotografije i filma, — uporediti, između ostalog: M. Porębski, Wstęp do metakrytyki, u *Późegnanie z krytyką*, navedeno izdanje, naročito str. 201 i sledeće, Urszula Czartoryska, *Przygody plastyczne fotografii*, WAiF, Warszawa, 1965, str. 181.

¹⁴) Benjamin Lee Whorf, *Language, Thought and Reality*, Selected Writings, 1957, str. 252.

jemo, osećamo upravo tako a ne drugačije upravo zato što jezičke navike naše zajednice unapred sadrže preferenciju određenih izbora i interpretacija« (podvukla M. H.).¹⁵⁾

Jezik ne igra samo konceptualnu, pojmovnu ulogu nego i stereotipnu, i na taj način utiče na ljudska ponašanja, formira ih.¹⁶⁾ Različiti jezici, budući da su rezultat stvaranja različitih sredina i uslova, sadrže različite »stilove mišljenja«, različite poglede na svet. U jeziku se odražavaju vodeće vrednosti svake kulture.¹⁷⁾

Jezik grupe određuje njenu zajednicu značenja i predstavlja jedno od njenih najglavnijih sredstava komunikacije i sporazumevanja. Uz to je neminovan uslov za čitanje znakova koji nisu jezički znaci ali zahtevaju lingvističke intervencije koje im daju značenje.¹⁸⁾ Osim toga, prirodni jezik predstavlja »bazu« za formulisanje metajezika poruka ne-lingvističkog tipa.¹⁹⁾

Istovremeno, jezički materijal je osnova za pojedine sisteme znakova — kao, na primer, za literaturu, ili se na različite načine javlja u takvim semiotičkim sistemima kao što je, na primer, sistem znakova pozorišnog spektakla ili filma.

Može se, dakle, reći da je jezik kao univerzalni semiotički sistem, kao važan integralni element kulture, obavljao i obavlja u kulturi više uloga. Sa genetičkog stanovišta razvoj kulture bio je snažno povezan sa formiranjem jezika koji je omogućavao simboličku komunikaciju i u njoj igrao stvarnu ulogu.²⁰⁾ Sa strukturalnog stano-

¹⁵⁾ Edward Sapir, *The Status of Linguistics as a Science*, u: *Selected Writings of Edward Sapir*, Berkeley, 1959. str. 162.

¹⁶⁾ Uporediti: Adam Schaff, *Język i działanie ludzkie*, u: *Szkice z filozofii języka*, KłW, Warszawa, 1967. str. 103—126.

¹⁷⁾ Uporediti, između ostalog, Harry Hoijer, *The Relation of Language to Culture*, u: *Anthropology Today*, Chicago, 1953; Dorothea Lee, *Being and Value in Primitive Culture*, u: *Freedom and Culture*, Prentice-Hall, 1959. str. 89—104.

¹⁸⁾ Na primer: Charles W. Morris, *Mysticism and its Language*, u: *Language An Enquiry into its Meaning and Function*, New York, 1957. str. 80—86.

¹⁹⁾ U tome se slažu predstavnici lingvističke i nelingvističke semiologije — Emile Benveniste: „Semiologie de la langue”, *Semiotica*, I, 2, 1969. str. 130, i Christian Metz, „Au-dela de l’analogie, l’image”, *Communications*, 15, 1970. str. 8.

²⁰⁾ Leslie A. White, *The symbol: The Origin and Basis of Human Behavior*, u: *Readings in Anthropology*, New York—Toronto—London, 1955. str. 303—312.

višta jezik je bio i jeste značajan vodič kroz društvenu stvarnost, on je svojevrsan indeks kulture, tovar iskustava, običaja, znanja, predstavlja kulturni spoj različitih načina ljudskog ponašanja.²¹⁾

Verbalni tip kulture pripisivao je i istovremeno kreirao vodeću ulogu prirodnog jezika u čovekovom životu i u kulturi. Učvrstilo se uverenje — možebiti genetički motivisano a učvršćeno u istorijskom razvoju — o jeziku kao jedinom stvarnom medijatoru odnosa čovek-svet koji omogućava objektivizaciju sveta i same čovekove jedinke.

Pored prirodnog jezika, u kulturi postoji bogata i raznolika neverbalna sfera, koja je postala predmet antropoloških interesovanja. Istraživačima »prvobitnih« kultura, pre nego što su stigli da upoznaju jezike drugih naroda, ta je sfera postala glavni predmet opservacije. Tek su poznavanje i zajednička analiza neverbalne i verbalne sfere omogućavali da se protumače potpuna značenja istraživanih kultura.²²⁾ Zainteresovanost neverbalnom komunikacijom u savremenoj kulturi sigurno je povezana sa iskustvom antropologa. A sa druge strane, veliki uticaj na porast ovih interesovanja vršio je — između ostalih — brz razvoj sredstava za masovno saopštavanje i njihov obim u kulturi dvadesetog veka. Ove tendencije se, uostalom, uzajamno prožimaju. Antropolozima je sasvim jasno kako su daleko odmakla istraživanja društvene veze nove tehnike registrovanja auditivnog i vizuelnog materijala.²³⁾

Novi načini poruka, a među njima i umetnički, izmenili su dotadašnje proporcije reči i znakova drugog tipa. Prvenstveno relativno brz razvoj i »avans« filma i njegov uticaj na one oblasti umetnosti koje su ranije postojale.²⁴⁾ Osim toga, pored radija, munjevit razvoj televizije.²⁵⁾ Istina, proš-

²¹⁾ E. Sapir, *The Status of Linguistics as a Science*, navedeno izdanje; Melville J. Herskovits, *Cultural Anthropology*, New York, 1955; H. Holjer, *The Relation of Language to Culture*, navedeno izdanje.

²²⁾ Uporediti, na primer, Bronislaw Malinowski, *Argonauca Zachodniego Pacyfiku*, PWN, Warszawa, 1967, str. 537—540; R. Benedict, *Wzory kultury*, navedeno izdanje.

²³⁾ Margaret Mid razlikuje u američkoj antropologiji XX veka institucionalnu etapu zasnovanu na opservaciji i naučnu etapu zasnovanu na analizama materijala registrovanih savremenim tehnikama — u: *From Intuition to Analysis in Communication Research*, *Semiotica*, I, 1, 1969, str. 13—25.

²⁴⁾ Arnold Hauzer, *Wiek filmu*, *Przegląd Humanistyczny*, 1958, br. 2.

²⁵⁾ Jerzy Toeplitz, *Film i telewizja w USA*, *WAI F*, 1964, str. 304.

li vek je pomoću razvoja grafičkih tehnika ilustriranih časopisa, ilustracije knjiga, institucije javnih izložbi, započeo postepeni proces društvene revalorizacije vizuelne informacije. Tek su mogućnosti tehničke poligrafije, filma, televizije, u naše doba izazvale »informativnu revoluciju«.²⁶⁾ »Invazija slike«, ubacivanje u kulturu reči slike,²⁷⁾ intenzivno kontaktiranje s ikonosferom, izazvalo je porast uloge vizuelne percepcije. A takođe je, u vezi sa tehničkim mogućnostima ustaljivanja zvuka i njegovoga emitovanja na radiju, filmu, televiziji, otkrivena bogata audijalna sfera (ne samo verbalna), porasla je uloga akustičke percepcije — na šta se obično obraća znatno manje pažnje.

Sve je to — kako izgleda — doprinelo da nam bude jasna komunikaciona uloga neverbalnih sistema u kulturi.²⁸⁾

Neverbalna sfera višestruko je složena i veoma raznorodna. Pokušaji koji idu u pravcu rekonstrukcije sistema posebno su komplikovani. U igru ulaze različiti kriteriji diferenciranja znakova, kao i podele koje se ukrštaju. Osim toga, javlja se mogućnost »učesća« znakova u nekoliko sistema: jedan isti znak (u supstancijalnom smislu) može imati različita značenja u zavisnosti od sistemskog odnosa. Drugačije govoreći: može doći do supstancijalne identičnosti znakova u dva različita sistema pri istovremenoj funkcionalnoj različitosti. Vrednost znakova određuje mesto u sistemu. Nema nadsistemskih znakova.²⁹⁾ Među

²⁶⁾ M. Prębski. *Pozegnante z krytyką*, navedeno izdanje, str. 17.

²⁷⁾ Uporediti: Kazimierz Żygulski, *Obraz i slowo w kulturze masowej*, *Kultura i Społeczeństwo*, 1963, br. 2, str. 21—36.

²⁸⁾ „Verbalni i vizuelni jezici podjednako obični i podjednako fundamentalni za sve civilizacije sveta” — piše Ruth Nanda Anshen, *Language as Communication*, u: *Language: An Enquiry into its Meaning and Function*, navedeno izdanje, str. 355; „dvostruko vrednovanje” neverbalne sfere izrazito je u ovom stanovištu; iz zanemarenosti istraživanja neverbalne komunikacije proističe, na primer, stanovište Ruša (Ruscha) i Kisa (Keesa), koji svoju pažnju koncentrišu na ikonosferu, iako smatraju da tek povezivanje verbalnih i neverbalnih sfera stvara stvarnu celinu — u: *Nonverbal Communication*, Berkley, 1956; slično stanovište iznosi i Mec (Metz) u knjizi posvećenoj vizuelnim porukama; izgleda da prihvata pretpostavku o neminovnosti nadoknade nedostataka u toj oblasti, iako smatra da podela na verbalne i neverbalne sisteme predstavlja veliko uprošćavanje i gubi iz vida „mešane tekstove” — u: „Au-delà de l'analogie, l'image”, navedeno izdanje. Izgleda da istraživanja znakovnih sistema prolaze sopstveni put evolucije, od istraživanja verbalnih sistema, preko istraživanja neverbalnih sistema, do istraživanja sistema audiovizuelnog tipa u budućnosti.

²⁹⁾ Uporediti: Emil Benveniste, *Sémiologie de la langue*, *Sémiotica*, I, 1, 1969, str. 10.

karakterističnim crtama neverbalnih semiotičkih sistema skreće se pre svega pažnja na njihovu plastičnost i ekonomičnost u poređenju sa prirodnim jezikom; takođe, ne treba obraćati pažnju na njihovu konkretnost i adekvatnost. U okviru relacije između verbalnog jezika i različitih tipova neverbalnih sistema, izgleda da je bitna mogućnost da ovi poslednji ne obavljaju samo ilustrativnu funkciju nego i funkciju »stvarne argumentacije«. ³⁰⁾ Tako, dakle, s ideološkog stanovišta, neverbalnim sistemima pripisuje se uloga verifikatora autentičnosti verbalnog jezika. U slučaju takozvanih tehničkih umetnosti — fotografije, radija, filma, televizije — najjače dolazi do izražaja problem garancije autoriteta realnosti. Treba, takođe, naglasiti da je ovde uvek reč o šansi a ne o neodvojivoj, neminovnoj osobini. ³¹⁾ Neverbalna sfera se ne nalazi isključivo u prirodnom poretku. Ljudska ponašanja sa kinetičkog stanovišta imaju kulturnu osnovu. Čak smeh i plač, iako su svojstveni svim ljudima, veoma su duboko kulturno ukorenjeni i imaju izdiferenciran kontekst prilikom nastanka i »demonstriranja«. I kao što antropološki materijali pokazuju, treba priznavati pravila neophodna za njihovo ispravno dešifrovanje. ³²⁾

Analize koje se odnose na informativne vrednosti pokreta ljudskog tela, na gestove, ³³⁾ i na kulturnu semantiku, ³⁴⁾ ukazuju na to da i ljudska ponašanja, smatrana nekad kao »providna« za značenje, kao prirodna, kao aspekti vremena i prostora ovih ponašanja, pripadaju skupini kulturnih ponašanja, njihovo razumevanje se zasniva na dešifrovanju kodova.

Slično su crtež, slikarstvo, skulptura, fotografija smatrani analognim u odnosu na stvari koje su predstavljali. Problematika izbora vizuelnih poruka ispunjivala se na neanaliziranoj, očiglednoj, sličnosti koja je smatrana magičnom srodnosti. Međutim, u poslednjim istraživanjima ta sličnost je smatrana samo kao jedan od bitnih

³⁰⁾ Jurgen Reusch, Weldon Kees, *Nonverbal Communication. Notes on the Visual Perception of Human Relation*, Berkeley, 1956.

³¹⁾ André Basin, *Film i rzeczywistość*, preveo Boleslav Mihalek, WAI F, Warszawa, 1963; Rolan Barthes, „Rhétorique de l'image", *Communications*, IV, 1964.

³²⁾ Weston La Barre, *The Cultural Basis of Emotions and Gestures*, *Journal of Personality*, 16, 1947, str. 49—68 i *Paralinguistics Kinesics, and Cultural Anthropology*, u: *Approaches to semiotic*, by T. A. Sebeok, A. S. Hayes, M. C. Bateson, London — The Hague—Paris, 1960, str. 191—220.

³³⁾ Ray L. Birdwhistell, *Introduction to Kinesics. An Annotation System for Analysis of Body Motion and Gesture*, Washington, 1952.

³⁴⁾ Edward T. Hall, *The Silent Language*, Njujork, 1959.

aspekata vizuelnih znakova.³⁵⁾ Vizuelna poruka ne mora biti analogna baš u tom smislu. Na primer, nefigurativne slike, vizuelni Persovi (Pairce) indeksi. A što je najznačajnije, sama analogija povezuje se sa kvantitativnim (nivoi, stepenovanje) i kvalitativnim podelama (kulturalnog karaktera). Sama sličnost je po sebi skupina sistema, i istovremeno sama stvara sisteme.³⁶⁾ Ako vizuelni znak ima neka svojstva zajednička sa stvari koju predstavlja, onda to zajedničko se ne odnosi na nju samu nego na model društvene percepcije te stvari. Ikonički znak predstavlja model relacije između pojava, stvari i vizuelnih fenomena — homologan modelu perceptivnih relacija, koji stvaraju primoci prilikom saznavanja i koji se nalazi u njihovom »pamćenju« date stvari-predmeta. Zatim, ikonični znaci ne reprodukuju samu stvar nego određene uslove njene percepcije prema određenim kodovima saznanja i ustaljuju ovu percepciju prema grafičkim konvencijama.³⁷⁾ Analognost može biti drugačije shvaćena: kao binarni sistem (da—ne) povezan sa dekompozicijom poruke ili s izdvajanjem direktnih elemenata, ili kao analogni model (manje—više) povezan sa nivoima, stepenima. Uistinu u konačnim sistemima, više nego u prirodnom jeziku, prevladuju fakultativni uslovi i suprasegmentne veze; njihova spoznaja bila bi nemoguća kad bi se priznalo odsustvo kodifikacije.³⁸⁾ Kao što se može videti, vizualne činjenice se u novim istraživanjima prihvataju kao fenomeni komunikacije iako nemaju lingvistički karakter.

Na semiotičku vrednost rezultata mnogih čovekovih ponašanja koji se lociraju u neverbalnoj sferi, skreće se pažnja u brojnim radovima — među kojima se mogu, na primer, naći pokušaji rekonstrukcije sistema mode, kulinarnstva, muzike ili arhitekture.

Sistem znakova je zajednička osobina verbalne i neverbalne sfere. Sa metodološkog aspekta koji je, na jednoj strani, povezan sa prirodnim jezikom, a na drugoj, sa drugim semiotičkim sistemima, ističu se — očigledno uprošćeno — dva stanovišta. Jedno prihvata verbalni jezik kao sistem koji je polazna tačka i tačka poređenja

³⁵⁾ Communications, 15, 1970, tom posvećen ispitivanjima poruka vizuelnog tipa.

³⁶⁾ Ch. Metz, „Au-delà de l'analogie, de l'image", navedeno izdanje: Umberto Eco, *Sémiologie des messages visuels*, Communications, 15, 1970, str. 11—51.

³⁷⁾ U. Eco, *ibid.*, str. 16—21.

³⁸⁾ U. Eco, *ibid.*, str. 25.

u istraživanjima drugih semiotičkih sistema.³⁹⁾ Drugo nalazi polaznu tačku izvan jezika kao znakovnog sistema, postulirajući traganje za pokušajima novih gledanja na sam jezik.⁴⁰⁾ Teško je sagledati u kojem je stepenu ovo prvo stanovište rezultat sazrelih istraživačkih dostignuća u oblasti teorije i metodologije jezika, a u kojem konsenzus prihvatanja vodeće glavne uloge prirodnog jezika u čovekovom životu i u kulturi. Takođe je teško sada reći koliko ovo drugo stanovište proizlazi iz uverenja o dostignuću teorijskog i metodološkog »plafona« u oblasti dosadašnjih istraživanja jezika, a koliko je povezano sa priznanjem komunikativne i kulturne uloge neverbalnoj sferi. Međutim, jasnije izgleda »kulturalno zaleđe« onih stanovišta kod kojih je prvo stanovište uslovljeno verbalnim semiotičkim modelom, a drugo je posledica — svesna ili nesvesna — pokušaja njegovog prekoračenja. Istovremeno, izgleda da oba ova stanovišta mogu svoju motivaciju i potvrdu naći u odnosu prema drugim relacijama koje se javljaju između verbalne i neverbalne sfere. Izgleda da podela relacija na verbalne i neverbalne sfere ne iscrpljuje oba ova metodološka stanovišta.

Među različitim relacijama na kojima se, u okviru kulture, javljaju jezički i nejezički sistemi, mogu se, sa određenog stanovišta, razlikovati tri osnovna tipa: tip izdvojenosti, tip promenljivosti i tip praćenja. Kriterij izdvajanja ovih tipova relacija sfere ljudske aktivnosti i iskustva sa kojima su odgovarajući sistemi povezani: čija iskustva koriste i čija ponašanja modeliraju; sa drugog stanovišta to su značenjsko-izražajne mogućnosti sistema.⁴¹⁾ Podvojenost sistema proizlazi iz povezanosti sa promenljivim oblastima ljudske aktivnosti i iskustva, povezuje se sa promenljivim značenjsko-izražajnim mogućnostima. Promenljivost je — obrnuto — moguća kod približavanja oblasti ljudske aktiv-

³⁹⁾ Uporediti: E. Benveniste, *Sémiologie de la langue*, *Sémiotica*, I, 1, 1969, str. 1—12 i I, 2, 1960, str. 127—135.

⁴⁰⁾ C. Todorov, *Perspectives sémiologiques*, *Communications*, VII, 1966.

⁴¹⁾ Ono se približava domenu važnosti (domain validity) Benveniste, u odnosu na element koji karakteriše znakovne sisteme pored načina delovanja na primarca, u odnosu na prirodu i broj znakova i u odnosu na funkcionisanje sistema — u: *Sémiologie de la langue*, navedeno izdanje, str. 87; autor u drugom delu rada precizira prirodu i mogućnosti relacije između semiotičkih sistema — nezavisno od ranije napomenutih aspekata koji karakterišu sisteme. To su: *relation d'engendrement* — priroda „rođenih“ sistema je sekundarna, u velikom stepenu oslanja se na svojstva „rođenog“ sistema, ali obavlja specifičnu funkciju — na primer: normalna azbuka — Brajeva azbuka, govorni jezik — jezik logike, obično pismo — stenografsko pismo; *relation d'homologie* — oslanja se na uzajamne

nosti i iskustva i značenjsko-izražajnih mogućnosti određenih sistema, što dozvoljava da se formulišu »promenljiva« saopštenja pomoću znakova i jednog i drugog sistema. Relacija praćenja ima mesta u slučaju kad se oblasti ljudske aktivnosti i iskustva kao i značenjsko-izražajne mogućnosti određenog sistema dopunjavaju. Unutar tog tipa relacija može da dođe do uzajamnog potiskivanja sistema ili do njihovog integrisanja, formiranja novih komplementarnih celina.

Smatram da između dva različita semiotička sistema — gotovo uvek — može da dođe do pojave sva tri tipa relacije, očigledno različitog stepena važnosti i u različitim proporcijama.

Pogledajmo поближе relacije koje se javljaju između znakovnih sistema verbalne i neverbalne sfere uzetih kao primer. Neka to, s jedne strane, budu znaci prirodnog jezika i literarni znaci koji su na njima zasnovani. Međutim, neka to, sa druge strane, budu znaci pokreta ljudskog tela kao »osnovni« znaci neverbalnih ponašanja kao i umetnički znaci koji su rezultat ljudskih neverbalnih ponašanja (na primer: ples).

Znaci prirodnog jezika i znaci pokreta ljudskog tela (mimika, gestovi). Jezički sistem obuhvata veoma veliku oblast ljudskih iskustava; formirao je veoma bogati broj značenjsko-izražajnih mogućnosti; u velikom stepenu je nezavisan u odnosu na znake pokreta ljudskog tela. Postoji, međutim, kod ovih sistema izvesna zajednička sfera, koja omogućava da znaci jednog sistema zamenjuju znake drugog sistema. Osim toga, svaki monološki ili dijaloški iskaz prate informativni nejezički elementi. Smatra se čak da ne mogu a da se uopšte ne pojavljuju, da kompleksna vizuelno-akustička veza funkcioniše u svakom činu čovekove komunikacije.⁴⁵⁾ Posledica ove relacije praćenja, kad se znaci raznih sistema uzajamno dopunjavaju, jeste nastanak novih komplementarnih celina. Takvu komplementarnost trenutno koristi film, koji od znakova prirodnog jezika i znakova pokreta čovekovog tela gradi svoje označavajuće.

odnose između fragmenata dva semiotička sistema (pri tom, prema autoru ta relacija ne može se unapred odrediti, jednostavno ona se stvara), — priroda ove relacije može biti različita: intuitivna ili intelektualna, supstancijalna ili strukturalna, pojmovna ili stilska; *relation d'interprétance* — javlja se kod interpretativnih sistema (interprétant) i sistema koji postavljaju zahteve, koji su interpretirani (interprété). Prema autoru jezik je sistem koji može da interpretira sve jezičke sisteme. Nijedan drugi sistem ne raspolaze takvim mogućnostima. U: *Sémiologie de la langue*, navedeno izdanje, str. 130—131.

⁴⁵⁾ Uporediti: Thomas A. Sebeok, *Coding in the Evolution of Signalling Behavior*, Behavioral Science, 4, 1967.

Znaci prirodnog jezika i umetnički znaci koji su rezultat ljudskih neverbalnih ponašanja (vizuelni, zvučni). Relacija izdvojenosti zauzima u ovom slučaju dosta značajno mesto, naročito s obzirom na promenljive izražajno-značenjske mogućnosti. Promenljivost je moguća samo u posebnom smislu, kada sa jedne strane u igru ulazi »umetnički način« organizovanja iskaza, a sa druge — »obični«. Poruka na prirodnom jeziku »prevedena« na iskaz umetničkog tipa, imaće ovu »umetničku poruku«, a umetnička poruka zamenjena jezičkim iskazom, biće osiromašena za umetničku informaciju. Relacije praćenja su česta pojava u razmatranim sistemima. Zajedničko pojavljivanje, na primer, znakova prirodnog jezika i klasičnih znakova⁴³⁾ može dobiti različite stepene integracije, počev od toga da jezički znaci prate likovne poruke na principu »enklava«⁴⁴⁾ ili ilustracije u knjizi, pa do moguće komplementarnosti znakova oba sistema u okvirima jedne poruke.⁴⁵⁾

Književni znaci i znaci pokreta ljudskog tela. Izgleda da će ovi sistemi u velikom stepenu ostati u izolovanom odnosu. Sfera zajedništva ovde se formira samo posredno. Književnost u okviru svojih iskaza uključuje neverbalna ponašanja i na taj način nesumnjivo modelira ljudska nejezička ponašanja. Relacija praćenja ima mesta u slučaju pozorišnog spektakla. Ovde »književni iskaz« i kinetičke znake povezuje ličnost glumca.⁴⁶⁾ Ova komplementarnost predstavlja jedan podsistem unutar skupine znakova pozorišnog spektakla.⁴⁷⁾ Osim toga već sam tekst dramskog dela na izvestan način implicira neverbalna ponašanja izvršioca.⁴⁸⁾

Književni znaci i umetnički znaci koji su rezultat neverbalnih ljudskih ponašanja. I ovde se javlja odnos odvojenosti, jer je literatura u okviru problematike univerzalniji sistem od igre, muzike ili plastike. Slično tome i prostor zajedništva ne izgleda da će biti veći i značajniji. Povezuje se, uz to, sa šansom relativno pune

⁴³⁾ Uporediti: Andrzej Banach, *Pismo i obraz*, Wyd. Literackie, Krakov, 1966, str. 259.

⁴⁴⁾ Mieczysław Wallis, *Sztuka średniowieczna jako język*, *Studia Estetyczne*, t. 2, 1965, str. 27—30.

⁴⁵⁾ R. Barthes, „Rhétorique de l'image“ navedeno izdanje.

⁴⁶⁾ Uporediti: Tadeusz Kowzan, *Znak w teatrze*, *Dialog* 1969, br. 3, str. 88—104.

⁴⁷⁾ Uporediti: Jolanta Brach, *O znakach literackich i znakach teatralnych*, *Studia Estetyczne*, t. 2, 1965, str. 243—260.

⁴⁸⁾ Uporediti: Maria Renata Mayenowa, *Organizacja wypowiedzi w tekście dramatycznym* *Pamiętnik Literacki*, 1964, br. 2 str. 419—428.

promenljivosti s obzirom na zajednički umetnički način organizovanja iskaza.

Relacije praćenja ovde su suviše česte i raznovrsne. Dosta je da se navede vokalistika,⁴⁹⁾ opera ili književne radio-audicije.⁵⁰⁾ Ove relacije praćenja često vode ka svojevrsnoj komplementarnosti stvarajući »složena saopštenja«.⁵¹⁾

Iz razmatranja relacija između izabranih semiotičkih sistema proizlazi da su se svi ranije izdvojeni tipovi relacija pojavili u odnosu na razmatrane sisteme, iako su u pojedinačnim slučajevima ove relacije kvantitativno i kvalitativno izdiferencirane. Izgleda naročito značajna činjenica postojanja kako relacije odvojenosti i različitosti tako i prateće relacije tih istih sistema. Prateće relacije koje su imale mesta u slučaju spojenih sistema, povezane su sa nastankom komplementarnih znakova i mešovityh iskaza, što, istovremeno, može da dovede do formiranja mešovityh sistema. Ovi poslednji mogu se sastojati ne samo od pratećih znakova različitih sistema, nego mogu stvarati nove integrisane celine. Na taj način su se — kako izgleda — formirali znaci savremenog filma.

Konsekventno postavljeno pitanje međusistemskih relacija promenljivosti i odvojenosti dovodi do pitanja prevodivosti sistema, izdvojenosti onoga što je prevodivo od onoga što je neprevodivo, dovodi do uslova i pravila, do mogućnosti, do ograničenja, do neminovnosti koje se odnose na intersemiotički prevod.⁵²⁾

Intersemiotički prevod shvatam kao prevođenje značenja komunikata formulisanog u jednom semiotičkom sistemu na takav način da bi se, zahvaljujući izboru najadekvatnijih znakova iz drugog znakovnog sistema i njihovih najadekvatnijih kombinacija, dobilo saopštenje čija će značenja biti podudarna sa značenjima prevedenog iskaza. U odnosu na dva izabrana znakovna sistema, među kojima bitno mesto zauzima relacija promenljivosti, teorijski se mogu — s obzirom na mogućnosti prevoda — izdvojiti tri nivoa. Nivo označavajućeg koji odlučuje

⁴⁹⁾ G. Herzog, *Drum Signalling in a West African Tribe*, Word, t. 1, 1945, str. 217—238.

⁵⁰⁾ Józef Mayen, *Radio a literatura*, Wiedza Powszechna, Warszawa, 1965, str. 320.

⁵¹⁾ Abraham Moles, *Složnie Soobščenia i strukturnaja estetika*, u: *Teorija informacii i estetičeskoe vosprijatije*, Moskva, 1966.

⁵²⁾ Roman Jakobson, *On Linguistic Aspects of Translation*, u: *On Translation*, 1959.

o supstancijalnoj promenljivosti ovih sistema i koji je neprevodiv. Nivo relacije označavajuće-označeno sa supstancijalno-značenjskog aspekta gde su značenja pre implicirana pomoću označavajućeg i, ako se tako može reći, »bliže« označavajućem koje je samo delimično prevodivo. Nivo relacije označavajuće-označeno sa značenjsko-kulturnog stanovišta gde su značenja posredno povezana s označavajućim i, ako se tako može reći, »bliža« označenom koje je teorijski prevodivo. Konstrukcija ova tri nivoa približava nas odgovoru na pitanje: kakva nas sfera unutar svakog znakovnog sistema povezuje sa problemom intersemiotičkog prevoda. Istovremeno, ona određuje prostor u okviru kojeg se mogu tražiti uslovi za intersemiotički prevod među različitim znakovnim sistemima.

Svi semiotički sistemi koji funkcionišu u kulturi, autonomno ili u izvesnom smislu specijalizovano, stvaraju određenu konfiguraciju. Mogu se locirati na svojevrsnoj »intersemiotičkoj mapi«, na kojoj će, s obzirom na mogućnosti prevoda, neke od njih biti »bliže«, druge »dalje«. Kriterijum ove sistematizacije isti je kao i u slučaju izdvajanja tipova relacije: sfere aktivnosti i sfere ljudskih iskustava na koje se određeni sistemi pozivaju, o kojima govore, čija ponašanja modeliraju. I ukoliko bude veći obim zajedničke sfere ljudskih iskustava između dva sistema, utoliko će, očigledno, biti veća njihova zajednica značenja, a i teorijska mogućnost njihovog uzajamnog prevođenja. Prema tome, neminovan uslov međusobnog prevođenja dva sistema jeste određeni prostor njihove podudarnosti: na značenjsko-kulturnom nivou.

Drugi kriterijum sistematizacije na intersemiotičkoj mapi izgleda da su značenjsko-izražajne mogućnosti znakovnih sistema, ili način na koji se prema ovoj zajedničkoj sferi odnose ljudska iskustva. Sa tog stanovišta dolazi u obzir i ono što određeni sistemi mogu da prenose, kao i ono što moraju da prenose. A znakovni sistemi, razlikuju se međusobno pre svega po tome šta moraju da prenose.⁵³⁾ Tako, dakle, pogodan uslov intersemiotičkoga prevoda biće određena podudarnost izabranih sistema u sferi onoga što moraju da prenose. Ovaj uslov, takođe, u izvesnoj meri dopire do supstancijalno-značenjskog nivoa.

Još jedna druga skupina kriterija odnosi se na unutarnju konstrukciju znakovnih sistema i principe njihovog funkcionisanja. Ukoliko je veći obim adekvatnosti između dva sistema, utoliko su — sa tog stanovišta — veće šanse za intersemiotički prevod.

⁵³⁾ Ibid., str. 236.

Prema tome, ukoliko dva sistema budu bliža s obzirom na navedene kriterije na intersemiotičkoj mapi, utoliko će biti potpuniji uslovi koji pogoduju intersemiotičkom prevodu; a time su i njegove šanse veće.

Sa tog stanovišta, »umetnički« intersemiotički prevodi koji se u govornom jeziku nazivaju takozvanim adaptacijama, predstavljaju bogat i interesantan materijal.³⁴⁾

Problem međusistemskih pratećih relacija, konsekventno razvijan, dovodi do pitanja srodnosti znakovnih sistema, do pitanja povezanosti unutar pratećih relacija i njihovih principa, uzajamnih odnosa pratećih elemenata i sistema iz kojih se izvode, nastanka novih znakovnih vrednosti.

Problem srodnosti semiotičkih sistema pretpostavlja mogućnost da se njim obuhvati širi obim ljudskih aktivnosti i iskustava, da se u široj razmeri sagleda antropološka situacija zahvaljujući povezanim, »zajedničkim snagama«. Pored toga, on se, putem povezivanja pojedinih repertoara mogućnosti svakih od njih, povezuje i sa bogatijom skupinom značenjsko-izražajnih mogućnosti sa kojom ovi sistemi raspolažu. I u jednom i u drugom slučaju stvarala bi se teorijska šansa prenošenja potpunijih značenja. Ukoliko bi bio viši stepen sličnosti datih znakovnih sistema utoliko bi bila veća verovatnoća pojavljivanja pratećih relacija među njima i utoliko bi bila veća šansa nastanka mešovitih iskaza različitih vidova — pod-tipova pratećih relacija.

Promene međusistemskih pratećih relacija određuje — po mom mišljenju — stepen integrisanosti elemenata koji se zajednički javljaju kao i vrste ove integracije. Stepene integracije određuje autonomiju; naime, ili elementi koji se zajednički javljaju čuvaju u okvirima autonomnih veza tu autonomiju ili se unutar njih sjedinjuju stvarajući nove kvalitete. Vrste integracije određuju učešće povezanih elemenata koji se zajedno javljaju u vezama kao i principe tog učešća.

Ako se uzmu u obzir samo ova dva aspekta i ako se na jednu stranu postave stepeni integrisanja (od nedostatka integracije, kroz delimičnu integraciju, do potpune integracije), a na drugu vrste integracije (na principu istog reda, podređenosti, nadređenosti), onda svaka tačka teorijski može menjati mesta, stvarajući na taj način »mrežu« promena pratećih relacija. I kao što su dva izabrana sistema istovremeno ostali u rela-

³⁴⁾ Zbigniew Osiński, *Przekład tekstu literackiego na język teatru.*

cijama odvojenosti, promenljivosti i praćenja, tako se između dva sistema koji se nalaze u pratećoj relaciji mogu istovremeno javiti različite promene ove relacije.

Elementi različitih sistema koji se u izjavi zajedno javljaju i koji sadrže izvestan stepen integracije, utiču jedan na drugi. Na primer: uvođenje zvuka u film obogatilo je filmske poruke različitih audijalnih elemenata. Posle izvesnog vremena njihovo zajedničko javljanje u porukama izazvalo je bitne promene vizuelne strane filma. Proces »prilagođavanja« muzike drugim foničkim elementima u filmu, omogućio je tendenciju ka integraciji auditivne i vizuelne sfere filma.⁵⁵⁾ Primer uzajamnih uticaja pratećih elemenata, povezanih ne samo međusobno nego i sa znakovnim sistemima iz kojih se izvode, jeste nastanak konkretne muzike u okviru filma.⁵⁶⁾

Ovi uzajamni uticaji elemenata koji se zajednički javljaju u okviru prateće relacije mogu se u istorijskoj perspektivi odrediti kao prolaznost složenih umetničkih komunikata čiji je simptom ili potpuno »raspadanje« sastavnih elemenata ili potpuna podređenost jednih sastavnih delova drugim.⁵⁷⁾ Ova istorijska prolaznost složenih umetničkih komunikata ističe dinamički karakter postojanja elemenata različitih sistema u pratećim relacijama. Međutim, njihovi nagoveštaji simptomi ni u kojem slučaju ne iscrpljuju sve mogućnosti koje se ogledaju u promenama savremene filmske poruke i procesa formiranja različitih televizijskih iskaza.

Signalizirani intersemiotički procesi, iako se izdvajaju u relativno autonomne nizove, odigravaju se u okvirima kulture koja ih uslovljava, koja, istovremeno, zahvaljujući — između ostalog — njima, ima dinamički karakter i šansu da se menja.

(Sa poljskog preveli

MIROSLAVA I RADOSLAV ĐOKIĆ)

⁵⁵⁾ Alicja Helman, *Rola muzyki w filmie*, WAI F, Warszawa, 1964.

⁵⁶⁾ *Ibid.*, str. 91—92.

⁵⁷⁾ A. Moles, navedeni rad, str. 275. Pravci promena koji su tamo signalizirani uzimaju u obzir razne aspekte razmatranih pojava i jednostavno su nepotpuni: prvi aspekt odnosi se na stepen integrisanih elemenata u povezanosti koji se istovremeno javljaju, drugi aspekt govori o jednom elementu koji je integrisan.